

LACIŃSKIE SENTENCJE I WYRAŻENIA W POLSKIM I ANGIELSKIM JĘZYKU PRAWA

Aleksandra Matulewska, Magdalena Wasielewska

Autorki są doktorantkami w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Aleksandra Matulewska jest absolwentką filologii w zakresie językoznawstwa i informacji naukowej, oraz absolwentką Szkoły Tłumaczy i Języków Obcych UAM, w której obecnie jest wykładowcą. Specjalizuje się w tłumaczeniu tekstów naukowych, technicznych oraz prawnych. Publikowała w „Sorusie” w latach 2001, 2002, 2003 – teksty dotyczące tłumaczeń prawnych, ekonomicznych i unijnych. Obecnie autorka zajmuje się problemami związanymi z tłumaczeniami prawnymi polsko-angielskimi. Magdalena Wasielewska jest absolwentką filologii polskiej. Specjalizuje się w tłumaczeniach estońsko-polskich. Współpracuje w zakresie języka estońskiego i węgierskiego z Wydawnictwem Wiedza Powszechna (Słownik polsko-estoński, polsko-węgierski, węgiersko-polski – w przygotowaniu). Publikowała w „Keel ja Kirjandus” w 2001 (Estonia), oraz w „Sorusie” w 2003. Obecnie zajmuje się idiomatyką polsko-estońsko-angielską.

1. Wprowadzenie

Język prawa zaczął formułować się w poszczególnych krajach u zarania ich państwowości. W kulturach europejskich łacina była językiem międzynarodowej komunikacji, więc i językiem tworzonych zbiorów praw. Przetrwała do dziś, lecz już tylko w postaci wyrażen i zwrotów.

2. Krótka historia łaciny w Polsce

Powstanie państwa oraz rozszerzanie się chrześcijaństwa (w wyniku chrztu w 966r.) to najważniejsze czynniki, które wpłynęły na wyodrębnienie się języka polskiego spośród dialektów lechickich. Rozwijająca się organizacja kościelna umocniła państwo. Polska przyjęła pismo (którego przed przyjęciem chrześcijaństwa nie znano na ziemiach polskich)- alfabet łaciński oraz łacinę jako uniwersalny język kultury chrześcijańskiej w „wersji” rzymskiej. Powstające w pierwszych wiekach po chrzcie teksty były wyłącznie łacińskie. W początkach państwa łacina była językiem duchowieństwa, szkolnictwa. Po łacinie były też zapisywane wszelkie prawa. Dopiero w czasach odrodzenia monopolistyczna pozycja łaciny została przełamana. Nieznajomość łaciny wśród szerszych kręgów średniowiecznego społeczeństwa polskiego była bodźcem do rozwoju języka narodowego. Należało bowiem uzupełniać teksty łacińskie polszczyzną w funkcji języka pomocniczego, zarówno w liturgii (przekłady modlitw codziennych, Psalterzy, Biblii, polskie kazania i pieśni) jak i w życiu społecznym (tzw. rotysy przysięg sądowych, przekłady kodeksów prawnych itp.) Jednak do XIV w. niewiele było tekstów w języku polskim.

Początkowo prawo polskie kształtowało się w codziennej praktyce sądowej, podstawą tworzenia prawa była działalność jurysdykcyjna i orzecznictwo sądów. W rezultacie czego treść prawa określały przypadki indywidualne.

Bezpośrednimi źródłami prawa były m. in. **przywileje** (*Przywilej trzebnicki* - 1204¹), **księgi uposażeń**: *Księga henrykowska* – 1270-1310²; *Księga uposażeń biskupstwa wrocławskiego* 1302-1319³; *Księga uposażeń diecezji krakowskiej* z XV w.⁴; **dokumenty książęce** (akty prawne dotyczące

¹ przywilej wydany przez księcia Henryka Brodatego dla klasztoru w Trzebnicy

² to dzieje klasztoru ze szczególnym uwzględnieniem okoliczności darowizn i nabytków (wraz z dokumentami poświadczającymi dokonanie odpowiednich czynności prawnych) składających się na majątek klasztoru.

³ tu: wykaz posiadłości biskupich, dane o ludności zamieszkującej grunty kościelne, dochody.

⁴ praca Jana Długosza nie zachowana w całości, tu: opis majątku diecezjalnego zarówno duchowieństwa świeckiego jak i klasztoru.

zarządu państwa oraz akty sądowe) i **prywatne** (zazwyczaj w dziedzinie prawa cywilnego) oraz **zbiory praw**.

Najcenniejszym spisem prawa zwyczajowego jest **Zwód** zwany **Księgą elbląską** sporządzony zapewne między 1253 a 1320 r. Ten zbiór prawa polskiego ziemi chełmińskiej, zawierał głównie przepisy z dziedziny prawa karnego i procedury sądowej oraz nieliczne normy prawa cywilnego.

Dokumentami prawnymi, w których obok łaciny pojawiała się i polszczyzna były wspomniane już wcześniej **roty przysięg sądowych** (zeznanie stron i świadków składane pod przysięgą podczas rozpraw sądowych). Księgi sądowe były prowadzone po łacinie, ale teksty zeznań zapisywano niekiedy po polsku. Istniały też przekłady kodeksów prawnych.

Dokumentami reprezentującymi prawo stanowione były: **statuty⁵ i przywileje⁶**.

Prawo miejskie oraz wiejskie reprezentowane było również przez teksty spisywane po łacinie. Wśród ksiąg miejskich wyróżniamy **księgi ławnicze** (*acta scabinalia*) prowadzone przez ławę miejską (najstarsze z XIV w.), które zawierały wpisy dotyczące spraw spornych i niespornych rozpatrywanych przez ławę, oraz **księgi radzieckie** (*acta consularia*), późniejsze od ławniczych, zawierające wpisy aktów normatywnych, administracyjnych i sądowych.

Prawo wiejskie poznajemy poprzez **przywileje i dokumenty lokacyjne, księgi sądowe wiejskie oraz ordynacje**. Do XVI wieku w dokumentach tych używano języka łacińskiego, później polskiego.

Osobnym działem jest prawo kanoniczne spisywane w całości po łacinie.

Kolejnymi dokumentami prawnymi, ważnymi z punktu widzenia łaciny i języka polskiego, jest zbiór J. Hurburta *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta* (1563r.). W 1564r. – z polecenia sejmu J. Herbut rozpoczął prace nad tłumaczeniem na język polski powyższego zbioru, który ogłoszono drukiem 1570 pod nazwą *Statuta i przywileje koronne z łacińskiego języka na polski przełożone, nowym porządkiem zebrane i spisane*.

Literatura prawnicza w XVI-XVIII w. powstawała również głównie po łacinie, np. *Processus iudiciarius* Teodora Zawackiego z 1612 r. Koniec wieku XVIII ugruntował w prawie język polski i od tego momentu wkracza on coraz wyraźniej we wszelkie powstające dokumenty.

W okresie rozbiórów Polski w poszczególnych zaborach zaczęło obowiązywać prawo najeźdźców. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. rozpoczęto proces ujednolicania prawa, gdyż do tej pory na ziemiach polskich obowiązywały zapisy prawa austriackiego, niemieckiego, francuskiego, rosyjskiego i węgierskiego.

Obecnie językiem urzędowym w Polsce jest język polski i wprowadzanie zwrotów łacińskich przez rodzimych użytkowników języka jest rezultatem tradycji i historii. Prawo natomiast reguluje możliwość użycia nie polskich wyrażen w tekstach ustaw: *Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim* (Dz. U. z dnia 8 listopada 1999 r.), *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 marca 2002 r. w sprawie wypadków, w których nazwom i tekstom w języku polskim mogą towarzyszyć wersje w przekładzie na język obcy*. To wewnętrzne obostrzenie językowe ma na celu ochronę języka polskiego przed nadmiernymi wpływami języków obcych, a także ma zapewnić czytelność polskich aktów prawnych.

3. Krótka historia łaciny w języku angielskim.

Okres języka staroangielskiego.

⁵ – na początku prawem zajmowały się w niewielkim stopniu, gdyż opierało się ono na prawie zwyczajowym. Statut wielkopolski 1356-1362, Statut małopolski. W 1449 r. Świętosław z Wocieszyna dokonał pierwszego przekładu na język polski *Statutu wiślickiego*. W drugiej poł. XV w. zapisuje się już po polsku formuły przysięgi wójta, ławników, konsulów i mechaników miejskich. Łacina w statutach przetrwała do czasów nowożytnych, czego przykładem jest *Statut Łaskiego* z 1506r. - zbiór praw w języku łacińskim (cz.1-prawo polskie, cz.2- prawo niemieckie.)

⁶ nadawane szlachcie już w XIII wieku. Najważniejszymi były: budziński (1355), koszycki (1374), piotrkowski (1388), czerwiński (1422), warecki (1423), jedlnińsko-krakowski (1430, 1433) i nieszwawski (1454.) Zawierały przepisy z zakresu prawa sądowego a także wiele postanowień, które określały uprzywilejowaną pozycję prawną szlachty.

W okresie staroangielskim zaczęły się pojawiać pierwsze tautologiczne zbitki (tak często spotykane w języku prawnym i prawniczym), które najczęściej stanowią złożenia wyrazów z języków celtyckich, skandynawskich, łaciny, i francuskiego.

Wyprawy Normanów, które miały miejsce w IX w. oraz chrystianizacja przyspieszyły i pogłębiły proces jednoczenia terytorium Brytanii. Jednocześnie, jako że większa część społeczeństwa była niepiśmienna, prawo było przekazywane ustnie. Wszelkie umowy były przypieczętowywane uściskiem dłoni bądź przysięgą, której złamanie miało prowadzić do wiecznego potępienia nie tylko w oczach współziomków, ale również Boga.

Pod koniec VI wieku n.e. rozpoczęła się druga fala chrystianizacji na obszarach obecnej Wielkiej Brytanii. W wyniku tego procesu zostało wzbogacone słownictwo prawne i prawnicze. Terminy, które początkowo funkcjonowały tylko w kontekście wiary chrześcijańskiej i jej wyznawców, z czasem nabierały innego znaczenia. i właśnie w ten sposób do dziś w języku angielskim funkcjonują wyrazy pochodzenia łacińskiego: *cell, offer, title*.⁷

Okres języka średnioangielskiego.

Kolejny etap rozwoju systemu władzy nastąpił w wyniku najazdu Normanów francuskich. Należy jednakże zauważyć, iż wpływ języka francuskiego na język prawa nie był natychmiastowy. Wbrew dość popularnej teorii mówiącej o tym, iż Wilhelm Zdobywca narzucił poddanym język francuski, dokumenty prawne zachowane do dziś datowane na lata 1066-1100 zdają się temu przeczyć.⁸ Większy wpływ łaciny niż francuskiego sugerowałaby również ogólna zasada???? panująca na dworze francuskim, by prawo wyrażać w języku niedostępnym ludowi. Ponadto sędziami byli najczęściej duchowni, którzy przede wszystkim posługiwali się łaciną. Co więcej, wprowadził Wilhelm Zdobywca oddzielił sądy kościelne od świeckich, jednakże sędziami w obu typach sądów nadal byli duchowni. Stąd też w języku pojawiły się ponownie terminy pochodzące z łaciny, chociaż niekoniecznie bezpośrednio z tego języka zaczerpnięte⁹ np.: *Indebitatus assumpsit; Corporeal; Incorporeal; Notary; Protonotary; Citation; Perjury; Fieri facias; Habeas corpus; Mandamus; Quo warranto; Subpoena; Supersedeas; Verdict; Donor; Legacy; Homicide; Testis; Testify; Testimony; Testator; Testament; Advocate; Attorney; Solicitor; Counsel; Counselor; Billa vera*.¹⁰

Po uchwaleniu Wielkiej Karty Swobód w 1215 roku język angielski wyparty przez język francuski i łaciński przestał niemal istnieć jako język literatury czy dokumentów. Wyższe warstwy społeczeństwa posługiwały się innymi językami, uważając angielski za język pospółstwa. Pojawiły się problemy z zapisem tego, czym posługiwano się w mowie. Wyraz *law* był wówczas pisany na wiele sposobów np.: *lach, laewe, lagh, laghe, laha, lau, lauh, law*, czy też *laugh*.¹¹ Można by powiedzieć, że „tyle było pisowni ilu pisarzy.” Sytuację pogarszał dodatkowo brak ustalonego oficjalnego alfabetu. Wszystkie te problemy sprawiły, że po raz kolejny za pośrednictwem kształconych duchownych językiem pisanym stała się łacina. Właśnie z tego okresu pochodzi wiele skrótów tak często używanych nie tylko w języku prawnym i prawniczym, np.: *Etc.; No.; Hon.; B.f.; A.D.*¹² Dopiero w połowie XIII wieku angielski zaczął być używany przez wszystkie klasy społeczne.

Równoczesne funkcjonowanie trzech języków sprawiło, iż w obawie przed niewystarczającym sprecyzowaniem dokumentów zaczęto używać terminów równoważnych z dwóch lub trzech języków. W ten sposób powstały pary (*doublets*), a niekiedy nawet trójki (*triplets*) wyrazów stanowiące obecnie

⁷ Mellinkoff, s. 50.

⁸ Z 487 dokumentów, które przetrwały do czasów współczesnych żaden nie jest w języku francuskim, 19 jest w języku angielskim, 9 w języku angielskim i łacinie, a reszta tylko w języku łacińskim.

⁹ Niekiedy przechodziły one najpierw do języka starofrancuskiego i dopiero po przez kontakty z tym obszarem językowym przenikały do języka angielskiego, często już nieco zmodyfikowane, mające mocno zmienioną wymowę bądź pod wpływem języka francuskiego bądź angielskiego.

¹⁰ Mellinkoff s. 71-82.

¹¹ Mellinkoff, s.84.

¹² Mellinkoff, s. 86-88.

syntagmy konwencjonalne, np.: *Final and conclusive; Fit and proper; Mind and memory; New and novel; Will and testament*¹³

Okres nowożytnego języka angielskiego.

Złożoność etymologiczną angielskiego języka prawnego i prawniczego doskonale obrazuje D. Mellinkoff (1963: 58) pisząc: „after a French *marriage* or an Old English (O.E.) *wedding*, you have entered into O.E. *wedlock*, which is the same as French *marriage* (as an institution) or the gratuitous complication *matrimony* (Latin via Old French). You may *buy* a home in O.E. or *purchase* it in French, take *possession* in French and *own* it in O.E. You have an O.E. *child*, who will also be a French *infant* and a Latin *minor*. You write an O.E. *will* or a Latin *testament*. In it you dispose of your French *property* which was once the same as O.E. *goods* or French *chattels*, until both *goods* and *chattels* were limited to movables.”

W XVI i XVII wieku powszechne było przekładanie dokumentów pisanych w łacinie na język angielski. Fleksyjny język łaciński tłumaczony był słowo po słowie, nie zważając na znaczenie szyku wyrazów w języku angielskim, co doprowadziło do pojawienia się bardzo nietypowych dla tego języka zdań o skomplikowanej składni z licznymi wtrąceniami, które do dziś stwarzają tłumaczom wiele problemów.

Sposób wykorzystania wyrażen łacińskich w tłumaczeniu tekstów

W niniejszym artykule zajmujemy się łaciną w języku prawnym i prawniczym oraz tym jak można w praktyce wykorzystać łacinę do tłumaczenia tekstów formułowanych w tych językach specjalistycznych.

Wykorzystując strategię opisaną przez Kierzkowską (2002) możemy wykorzystać łacinę do ustalania istniejących ekwiwalentów. Okazuje się bowiem, iż - tak jak w przypadku medycyny i nauk jej pokrewnych, tak i w przypadku prawa - łacina jest swego rodzaju językiem międzynarodowym. Jej uniwersalny charakter sprawia, iż może być ona pomocna tłumaczom w dwojaki sposób. Poprzez łacinę możemy odszukać ekwiwalenty konotacyjne, a także możemy ustalić uzus międzynarodowy i narodowy.

Pokażemy to na przykładzie:

Polski termin zaczerpnięty z języka prawniczego brzmi: *skarga paulińska*

Jego odpowiednik łaciński to *Actio Pauliana*. Ten łaciński termin wywodzi się z około IX wieku i obecnie funkcjonuje w niemal wszystkich systemach prawa upadłościowego, gdy dochodzi do pokrzywdzenia wierzycieli na oznaczenie powództwa o uznanie za bezskuteczną czynność prawną dokonaną z pokrzywdzeniem wierzycieli. Powództwem tym syndyk może zaskarżyć wszelkie czynności upadłego dokonane z pokrzywdzeniem wierzycieli, jeżeli w wyniku tej czynności osoba trzecia uzyskała korzyść majątkową, a upadły działał ze świadomością pokrzywdzenia wierzycieli, zaś osoba trzecia o tym wiedziała lub mogła się być o tym dowiedzieć gdyby zachowała należytej staranności. Ponadto za czynności dokonane z pokrzywdzeniem wierzycieli uważa się takie czynności prawne, w wyniku których dłużnik stał się niewypłacalny lub niewypłacalny w wyższym stopniu. Terminu *skarga paulińska* nie udało nam się znaleźć w słownikach dwujęzycznych polsko-angielskich. Używając terminu łacińskiego znajdujemy w stanie Luizjana ekwiwalent konotacyjny *revocatory action* (uzus lokalny). W Stanach Zjednoczonych zazwyczaj jest to *revocation action* (uzus narodowy), a w Wielkiej Brytanii *fraudulent action* lub *action on the basis of intentional fraud of the creditors* (uzus narodowy). Okazuje się również, że komparatyści prawa z różnych krajów piszący o prawie w języku angielskim używają terminu łacińskiego *the Actio Pauliana* (uzus międzynarodowy).

¹³ Mellinkoff, s. 122.

Wybrane sentencje i wyrażenia łacińskie w języku prawa

fraus est celere fraudem

PL – oszustwem jest ukrywanie oszustwa, ukrywanie oszustwa jest oszustwem

ANG – it is a fraud to conceal a fraud

impossibilium nulla est obligatio

PL – z rzeczy niemożliwych nie powstają żadne zobowiązania; nikt nie jest zobowiązany do rzeczy niemożliwych

Impossibilium nulla obligatio est

ANG –there is no obligation to do impossible things; the law never requires impossibilities

inter arma silent leges

PL – w czasie wojny prawo milczy

ANG –in time of war the laws are silent; it applies as between the state and its external enemies; and also in cases of civil disturbance where extrajudicial force may supersede the ordinary process of law

sub iudice

PL – podczas procesu/śledztwa sądowego, sprawa jeszcze nie rozstrzygnięta, jeszcze rozważana przez sąd

ANG – *Sub judice* - under or before a judge or court, under judicial consideration; undetermined

restitutio in integrum

PL – przywrócenie do stanu pierwotnego, w dawnym prawie polskim: wznowienie postępowania

ANG – in the civil law restoration or restitution to the previous condition

pacta sunt servanda

PL – umowy są dotrzymywane w całości; umów należy dotrzymywać, umowy obowiązują; należy dotrzymywać układów

ANG – agreements (and stipulations) of the parties (to a contract) must be observed

lex non scripta

PL – prawo niepisane, prawo zwyczajowe

ANG – the unwritten or common law, which includes general and particular customs, and particular local laws

ipso iure

PL – samo prawo; na mocy prawa, z mocy przepisu prawnego

ANG – *Ipso jure* – by the law itself; by the mere operation of law

error iuris

PL – błąd prawa, błąd co do przepisów prawa

ANG – *Error juris nocet* – error of law injures

ab intestato

PL – dziedziczenie ustawowe

ANG – in the civil law: succession in case of intestacy

5. Wnioski.

Podsumowując, możemy powiedzieć, że w języku polskiego prawa terminy, paremie i wyrażenia łacińskie występują obecnie jedynie w języku prawniczym podczas gdy w języku angielskim spotykamy je w języku prawnym i prawniczym. Wkraczając jednak w sferę języka prawa łacina staje się potencjalnym narzędziem dla tłumaczy. Okazuje się bowiem, że aby uniknąć nieporozumień i błędów językowych tłumacze mogą sięgać po oryginalne wyrażenia łacińskie, które ułatwiają odnajdywanie konotatów tłumaczeniowych.

Dla prawa łacina była i jest (choć dziś już w mniejszym stopniu) językiem międzynarodowej komunikacji, stanowi pośredni język, który często może być dla tłumacza pomocnym narzędziem, ale też i wielkim wyzwaniem.

Bibliografia

- Borkowska-Bagińska E., Lesiński, B. (1995) *Historia prawa sądowego*. Poznań : Ars boni et aequi.
Grøne H. (1992) "Legal Language and the Legal Translator". *Hermes, Journal of Linguistics*, 9. s. 113-139.
Kielar, B. (1977) *Language of the Law in the Aspect of Translation*. Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
Kierzkowska D. (2002) *Tłumaczenie prawnicze*. Warszawa: Tepis.
Melliknoff, D. (1963) *The Language of the Law*. Boston-Toronto: Little, Brown and Company.

Słowniki

- Campbell, H. (1979) *Black's Law Dictionary*. St. Paul Minn: West Publishing Co.
Collin, P.H., K. Bartnicki, (2001) *Słownik prawa*. [Biblioteka profesjonalisty]. Warszawa: Peter Collin Publishing i Wydawnictwo Wilga.
Pieńkos J. (1999) *Praecepta iuris. Łacina dla prawników. Terminy, paremie, wyrażenia w porządku systematycznym*. Warszawa: Muza S.A.
<http://www.ABC.prawa-Prawo,Słowniki,Wyjaśnienia,zwrotów,i,wyrażeń.htm>
<http://www.NetTax-Profesjonalny,Serwis,Prawny-Słowniczek,łaciński.htm>
[http://www.Aforyzmy,cytaty,i,sentencje,łacińskie,\(z,tłumaczeniem\).htm](http://www.Aforyzmy,cytaty,i,sentencje,łacińskie,(z,tłumaczeniem).htm)

SUMMARY

The article discusses the impact of Latin on the English and Polish languages of the law. The paper presents the brief history of Latin in the Polish and English languages. A selection of Latin expressions and maxims mostly connected with the civil law, and widely used nowadays is presented. Latin is still widely used in the language of the law worldwide, therefore, it is possible to use this language in order to find translation equivalents by using the translation strategy described by Kierzkowska (2002). Some target language equivalents for '*skarga Pauliańska*', which were found thanks to Latin, are presented in order to show the usefulness of Latin in legal translation.